

In the name of Allah, the compassionate, the merciful
به نام خداوند بخشنده مهربان

- سرشناسه : فاضلی، خادم حسین، ۱۳۳۹-
 عنوان و نام پدیدآور : بررسی پدیده اسراف و پیامدهای آن در افغانستان / خادم حسین فاضلی؛ ویراستار
 معصومه سادات عالمی.
 مشخصات نشر : افغانستان: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۴۰۱.
 مشخصات ظاهری : ۲۲۱ص: ۵/۱۴۰۵/۲۱ م.س
 شابک : ۹۷۸-۶۲۲-۳۱۵-۱۳۲-۳
 وضعیت فهرست نویسی : فیبا
 یادداشت : تمام حقوق مادی و معنوی این اثر برای جامعه المصطفی (ص) العالمیه-افغانستان محفوظ است.
 یادداشت : کتابنامه: ص. [۲۱۵] - ۲۲۱؛ همچنین به صورت زیرنویس.
 موضوع : اسراف -- جنبه های مذهبی -- اسلام / Waste (Economics) -- Religious aspects
 اسراف -- افغانستان / AfghanistanWaste (Economics) --
 موضوع : افغانستان -- اوضاع اقتصادی -- قرن ۱۵ / Afghanistan -- Economic conditions -- 21st century
 افغانستان -- سیاست اقتصادی -- قرن ۱۵ / Afghanistan -- Economic policy
 جامعه المصطفی العالمیه، واحد افغانستان : شناسه افزوده
 جامعه المصطفی العالمیه، مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ : شناسه افزوده
 Almustafa International Translation and Publication center / Almustafa International University : شناسه افزوده
 ۳۵/۲۵۰BP : زده بندی کنگره
 ۶۳۲/۲۹۷ : زده بندی دیویی
 ۸۹۸۹۸۰۳ : شماره کتابشناسی ملی
 مرجع تولید : نمایندگی جامعه المصطفی ﷺ در افغانستان

BP0049

این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است

بررسی پدیده اسراف و پیامدهای آن در افغانستان

مؤلف: خادم حسین فاضلی

چاپ اول: ۱۴۰۱ ش / ۱۴۴۴ق

ناشر: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

چاپ: چاپخانه دیجیتال المصطفی ﷺ / شمارگان: ۵۰۰

مراکز پخش

◀ ایران، قم، خیابان معلم غربی (حجّتیّه)، نبش کوچه ۱۸ تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۶۱۳۴

تلفکس: (داخلی ۱۰۵) / +۹۸ ۲۵ ۳۷۸۳۹۳۰۵

◀ ایران، قم، بلوار محمد امین، سه راه سالاریه تلفن: +۹۸ ۲۵ ۳۲۱۳۳۱۰۶

pub_almustafa

pub-almustafa.ir

miup@pub.miu.ac.ir

باسپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثریاری رساندند.

● مدیر انتشارات: مصطفی نوبخت ● مدیر تولید: جعفر قاسمی ابهری ● ناظر چاپ: ایوب جمالی

همه حقوق برای ناشر محفوظ است

بررسی پدیده اسراف و پیامدهای آن در افغانستان

خادم حسین فاضلی

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی، فرآوری اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پایبندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این رو، مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و اندیشه‌های ناب و ژرف، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی رحمته‌الله و مقام معظم رهبری مد ظله‌العالی می‌باشد.

جهانی‌شدن و گسترش سلطه فرهنگی غرب در سایه رسانه‌های فرهنگی و ارتباطی، اقتضا دارد که دانش پژوهان و علاقه‌مندان به این مباحث، با اندیشه‌های بلند و ارزش‌های متعالی آشنا شوند و این مهم، با ایجاد رشته‌های تخصصی، تولید متون جدید و غنی، گسترش دامنه آموزش و تربیت سازمان‌یافته دانشجویان به سرانجام خواهد رسید. این فرایند، گاه در پرداختن به مباحث بنیادین و تدوین متون تخصصی تعریف می‌شود و گاه در نگارش بحث‌های علمی، اما نه چندان پیچیده و تخصصی به ظهور می‌رسد.

بالندگی مراکز آموزشی و پژوهشی، در گرو نظام منسجم، قانونمند و پویاست. بازنگری در متن‌ها و شیوه‌های آموزشی و پژوهشی و به‌روزکردن آنها نیز این انسجام و پویایی و در نتیجه، نشاط علمی مراکز آموزشی و پژوهشی را در پی دارد.

«جامعة المصطفی ص العالمیة» به‌عنوان بخشی از این مجموعه، که رسالت بزرگ تعلیم و تربیت طلاب غیرایرانی را بر عهده دارد، تألیف متون آموزشی و پژوهشی مناسب را سرلوحه تلاش خود قرار داده و تدوین و نشر متون در موضوعات گوناگون علوم دینی، حاصل این فرایند است.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی ص

سخن مرکز پژوهشی

یکی از نیازها و ضرورت‌های اساسی انسان در عرصه‌های گوناگون زندگی مادی و شناخت اجمالی حیات معنوی، علم و دانش می‌باشد که قوه و استعداد آن در گنجینه سرشت وی نهفته است. فطرت و غرایز انسانی که متضمن گوهر علم‌پرور می‌باشد، خود نیز در شکوفایی و بالندگی اش محتاج علم و آگاهی است و غریزه علم‌خواهی و حس کنجکاوی او با چشمه زلال دانش سیراب می‌گردد. این ویژگی شگفت‌انگیز معجزه آفریدگار دانا و صاحب علم بی‌منتهاست که بشر را به گونه‌ای آفرید تا بتواند کسب علم کند و به زیور دانش آراسته شود و هم آن را در جهت شکل‌گیری حیات سعادت‌مند خویش به کار برد. بی‌تردید، علم و دانش از آب‌سخور قوه و استعداد جستجوگری انسان سیراب گردیده و بر پایه تحقیق و پژوهش به شکوه و تعالی رسیده که تاریخ علم و تجربه ساکنان سرزمین‌های آباد گواه این مدعاست.

دین مقدس اسلام که منطبق بر فطرت و سرشت انسانی است، در سپیده‌دم طلوعش، از خواندن، علم و آگاهی سخن گفته و به کسب و طلب علم سفارش کرده است. در این دین ارزش و اهمیت علم و ابزار آن در حدی است که خداوند متعال در متن مقدس‌ترین کتاب آسمانی به وجود «قلم» قسم یاد نموده است. البته باید خاطر نشان ساخت که از نظر اسلام، علم آن‌گاه برای انسان مفید و سعادت‌پرور است که با ارزش‌های اخلاقی و انسانی قرین باشد.

جامعه مسلمان افغانستان به دلایل تاریخی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی،

نتوانسته آن‌گونه که شایسته است، با کاروان علم و تحقیق همراه گردیده و از خوان پربرکت آن مستفید شود. به همین دلیل، هر نوع اقدام مفید و تأثیرگذار در جهت گسترش علم اخلاق محور و ترویج و نهادینه‌سازی تحقیق در افغانستان، خدمت بزرگی به جامعه مسلمان این کشور خواهد بود. مرکز پژوهشی المصطفی^(ص) به عنوان واحد تابعه جامعه المصطفی^(ص) العالمیه-افغانستان، با درک عمیق از شرایط پژوهش و علم‌آموزی در افغانستان، مصمم است در راستای نهادینه‌سازی تحقیق و پژوهش و تعالی علمی و فرهنگی در این کشور قدم‌های مهمی بردارد. مهم‌ترین برنامه‌های مرکز پژوهشی المصطفی^(ص) در بخش‌های: تدوین متون برای دانشگاه‌ها و مؤسسات تحصیلات عالی افغانستان، تحقیق و پژوهش در موضوعات علوم اسلامی و انسانی که مورد نیاز جامعه افغانستان است و انتشار نشریات تخصصی در رشته‌های مختلف علمی می‌باشد.

کتاب «بررسی پدیده اسراف و پیامدهای آن در افغانستان» یکی از تلاش‌های به ثمر نشست در مرکز پژوهشی المصطفی^(ص) می‌باشد که به قلم محقق ارجمند جناب «آقای خادم حسین فاضلی» تدوین یافته است. این اثر، ضمن تبیین دقیق مفهوم اسراف و مفاهیم مرتبط به آن، به برشماری مصادیق پرشمار آن در جامعه افغانستان و تحلیل عوامل، زمینه‌ها و پیامدهای اسراف پرداخته است. همچنین مولف محترم تلاش کرده است الگوی مطلوب در مصرف را با نگاهی به منابع اسلامی مطرح نماید.

و آخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمین

مرکز پژوهشی المصطفی^(ص) - افغانستان

پیشگفتار

علل و عوامل گوناگون، سبب فقر، کمبود و گرسنگی در جامعه می‌شود. در منابع دینی عواملی چون بی‌کاری، تبلی، خیانت، گران‌فروشی، کم‌فروشی، عدم انفاق ثروتمندان بر مساکین، رباخواری و غیره موجب فقر معرفی گردیده‌اند. یکی از عوامل فقر، گرسنگی و نابرابری اجتماعی در جامعه، اسراف و تبذیر؛ و در مواردی تجمل‌گرایی است. با رواج یافتن پدیده اسراف و تبذیر در عرف و رسم‌های جامعه، ابر سیاه فقر، محرومیت، ذلت و فلاکت بر سر جامعه سایه خواهد افکند.

اسراف، پدیده‌ی اجتماعی‌ای شوم بوده و معلول عواملی است که گاه نشأت گرفته از درون جان آدمی است، همانند ضعف ایمان، غفلت، حُب دنیا، کمبود شخصیت و احساس حقارت. گاهی نیز نشأت گرفته از مسائل پیرامونی مانند کثرت ثروت‌های بادآورده، تهاجم فرهنگی، فرهنگ غلط محیط و جامعه، رسم و رسومات اضافی، چشم و هم‌چشمی، مُدگرایی و تقلید، تبلیغات تجاری رسانه‌های جمعی و اعمال فرهنگ‌های وارداتی.

اسراف و تبذیر و همچنین تجمل‌گرایی، سبب تباهی سرمایه‌های مادی و معنوی گردیده و موجب گسترش فقر، نابرابری‌های اجتماعی، کاهش معنویت، نهادینه شدن رسم‌های باطل در جامعه و موجب عذاب‌های الهی می‌شود.

در کشور ما افغانستان، اسراف در تمام شئون زندگی مشاهده می‌شود. با این‌که در این کشور هزاران خانواده، در فشار گرسنگی هستند و هزینه اولیه و

ضروری زندگی آن‌ها تأمین نیست، در عین حال اسراف از در و دیوار برخی افراد می‌بارد. اسراف در برخی مراسمات و رسم و رسوم‌های محلی و شهرها قابل مشاهده است. در مرحله بالاتر، اسراف در ادارات دولتی هم قابل مشاهده است و هم نکوهیده‌تر؛ زیرا که بیت‌المال و اموال عمومی در دست عده‌ای غیرمسئول حیف و میل می‌گردد.

با توجه به این‌که در افغانستان، نابرابری اجتماعی از یک طرف رو به رشد بوده و از سوی دیگر فقر اقتصادی و کمبود مواد غذایی، جان هزاران انسان را تهدید به مرگ و گرسنگی می‌کند، در عین حال اسراف برای برخی افراد و در بعضی مراسم‌ها به عنوان یک روش ارزشی تلقی می‌شود، با این‌که این بلای خانمان‌سوز در ردیف رشوه، ربا، غش در معاملات و کلاه‌برداری، خصلت ضد ارزشی و بلایی ویرانگر است. بدین رو، بازخوانی مسأله اسراف و پیامدهای آن در حوزه امور مادی و معنوی، مهم می‌نماید. هدف این بازخوانی، بیان نگرش قرآن و روایات و همچنین کارشناسان امور، به مسأله اسراف در حوزه مصرف اموال و امور اقتصادی است تا شاید اسراف‌گران جامعه، در شیوه مصرف و بهره‌مندی از مواهب الهی تجدیدنظر کنند و بهینه‌سازی در معیشت و مصرف را همواره در نظر بدارند. به نظر می‌رسد مردم افغانستان، باید مبارزه با اسراف را سرلوحه زندگی فردی و اجتماعی قرار دهند، چراکه این آفت اجتماعی، بلای خانمان‌سوز و عمومی است.

اسراف و تبذیر یکی از مذموم‌ترین اعمال از دیدگاه قرآن و آموزه‌های دینی است به طوری که قرآن کریم ضمن وعده عذاب به مسرفین و نهی از آن، مسرفین را اصحاب آتش معرفی نموده و اسراف‌کاری را برنامه فرعون دانسته است: ﴿انَّ الْمُسْرِفِينَ هُمْ اَصْحَابُ النَّارِ﴾؛ اسراف‌کاران همدمان آتش‌اند. ﴿انَّ فِرْعَوْنَ لِعَالٍ

فی الارضِ وَاِنَّهٗ لَمِنَّ الْمُسْرِفِيْنَ ﴿۱﴾؛ در حقیقت، فرعون در آن سرزمین برتری جو و از اسراف کاران بود.

با عنایت به اوضاع جنگ و نابسامانی در افغانستان و نیز نبود کار و کمبود درآمد در این سرزمین نسبت به افزایش و تراکم جمعیت، هر نوع اسراف کاری موجب محرومیت از نعمت‌های الهی خواهد بود، بدین منظور ضروری است راهکارهایی جهت پیشگیری و درمان این مرض مهلک اتخاذ شود؛ زیرا که امروزه اسراف و تبذیر به صورت یک عرف و عادت و گاه یک ارزش در نزد اصناف مختلف مردم اعم از شهری و روستایی درآمده است.

از آنجایی که ریخت‌وپاش‌های غیرضروری، اسراف، تجمل‌پرستی، هدر دادن سرمایه و رسوم هزینه‌بر و سنگین، به عنوان یک معضل اجتماعی در جامعه کنونی افغانستان، رُخ نموده و سبب خسارت‌های مادی و معنوی گردیده، پیامدها و چالش‌های فراوان اقتصادی و اخلاقی را، در پی داشته است.

نوشتار حاضر پس از بحث مفاهیم و کلیات، به گونه اجمال، مصادیق اسراف، علل و عوامل اسراف‌پیشگی در افغانستان را مورد بررسی قرار داده است و در ضمن طرح دیدگاه اسلام در این باره، پیامدها و آثار اسراف و نیز راهکارهای جلوگیری از این پدیده شوم و معضل اجتماعی را پیشنهاد خواهد کرد.

فهرست مطالب

فصل اول مفاهیم و کلیات

مقدمه.....	۱۹
گفتار اول: مفهوم شناسی.....	۲۰
۱. اسراف.....	۲۰
۲. تبذیر.....	۲۲
فرق اسراف و تبذیر.....	۲۴
۳. زخرف.....	۲۵
۴. زینت.....	۲۶
۵. اتراف.....	۲۷
۶. جمال.....	۲۹
۷. تجمل.....	۳۰
گفتار دوم: کلیات.....	۳۲
الف - پیشینه تحقیق.....	۳۲
ب- شناخت پدیده اسراف از منظر قرآن.....	۳۵
گفتار سوم- معیارهای اسراف.....	۳۶
۱. اتلاف و تضییع.....	۳۷
انواع اتلاف.....	۳۸
الف - اتلاف آشکار.....	۳۸

- ب - ائتلاف پنهان ۳۸
- ج - ائتلاف تدریجی ۳۸
۲. مصرف بالاتر از سطح زندگی عمومی ۳۹
۳. مصرف فراتر از توان مالی ۴۲
۴. بخشش بیش از حد ۴۳
۵. زیاده‌روی در نفقه ۴۴
۶. صرف مال در معصیت ۴۵
۷. اسراف در سرمایه‌گذاری نابه‌جا ۴۷
- گفتار چهارم - ویژگی‌های الگوی مطلوب در مصرف ۴۸
- الف - تدبیر و برنامه‌ریزی ۴۸
- ب - اعتدال و میانه‌روی ۵۱
- ج - رعایت اولویت‌ها ۵۱
- گستره قلمرو اسراف در آموزه‌های دینی ۵۴
- نسبی بودن اسراف ۵۶

فصل دوم

مصادق‌های اسراف و ابزارهای تعیین آن

- گفتار اول: ابزارهای تعیین اسراف ۶۴
- الف - محرّمات شرعی ۶۴
- ب - حکم عقل و بناء عقلا ۶۵
- ج - عرف جامعه ۶۵
- گفتار دوم: مصادق‌های اسراف ۶۷
- الف - اسراف در اموال عمومی ۶۷
۱. اسراف در بیت‌المال ۶۸
۲. اسراف در آب ۷۰
- ضرورت صرفه‌جویی در آب ۷۲
۳. اسراف در جنگل و مرتع ۷۵
۴. اسراف در خاک ۷۸
۵. اسراف در حمل و نقل ۸۰
- ب - اسراف در اموال شخصی ۸۲
۱. عدم رعایت اولویت‌هایی زندگی ۸۲

۸۳.....	۲. اسراف در هزینه‌های کمی بیش از نیاز.....
۸۴.....	۳. اسراف در هزینه‌های کیفی بیش از نیاز.....
۸۵.....	۴. اسراف در نان.....
۸۷.....	۵. اسراف در خوردن.....
۸۸.....	۶. اسراف در لباس و پوشاک.....
۹۰.....	۷. اسراف در ساختمان و مسکن.....
۹۲.....	۸. اسراف در لوازم منزل.....
۹۳.....	ج- اسراف در رسم و رسومات محلی.....
۹۳.....	۱. استقبال از حاجیان.....
۹۶.....	۲. استقبال از مسافرین خارجی.....
۹۸.....	۳. ولیمه دادن‌ها.....
۹۹.....	۴. زیاده‌روی در دادن سوغات و هدیه.....
۱۰۱.....	۴-۱. مشکلات اقتصادی.....
۱۰۱.....	الف) تکیه بر هدایای مادی.....
۱۰۲.....	ب) تهیه اشیاى خراب.....
۱۰۲.....	ج) اسراف در خرید هدیه.....
۱۰۳.....	۴-۲. آسیب‌های فرهنگی و معنوی.....
۱۰۴.....	۵. مصرف سنگین در مراسم ختم و فاتحه.....
۱۰۸.....	سنت اسلام در فوت یک مسلمان.....
۱۱۰.....	۶. خیرات به خاطر ترس از حرف مردم!.....
۱۱۱.....	۷. اسراف در مهمانی‌ها.....
۱۱۵.....	۸. اسراف و تبذیر در مراسم عروسی.....
۱۱۷.....	۹. اسراف در تجهیزیه.....
۱۱۹.....	۱۰. اسراف در مراسم نامزدی.....
۱۲۰.....	۱۱. اسراف در دادن چَپَن و لُنْگی.....
۱۲۲.....	۱۲. رسم‌ها و تشریفات دیگر!.....
۱۲۳.....	۱۳. برگزاری مراسم جشن در دبی!.....
۱۲۵.....	۱۴. اسراف در برگزاری سالروز تولد!.....
۱۲۶.....	۱۵. طبقات حاکم و تجمل‌گرایی.....
۱۲۹.....	برآیند و نتیجه:.....

فصل سوم

عوامل و زمینه‌های اسراف و تبذیر

- گفتار اول: زمینه‌ها و عوامل فرهنگی - اجتماعی اسراف..... ۱۳۳
۱. چهل و نادانی..... ۱۳۴
  ۲. الگوپذیری از اسراف‌کاران..... ۱۳۵
  ۳. تبلیغات رسانه‌ها..... ۱۳۶
  ۴. فرهنگ جامعه و محیط زندگی..... ۱۳۹
  ۵. مدگرایی..... ۱۳۹
- گفتار دوم: زمینه‌ها و عوامل اخلاقی..... ۱۴۰
۱. هواپرستی..... ۱۴۰
  ۲. خودنمایی..... ۱۴۲
  ۳. برتری‌جویی..... ۱۴۳
  ۴. کثرت ثروت..... ۱۴۳
  ۵. فساد اخلاقی..... ۱۴۵
  ۶. فخر فروشی..... ۱۴۶
  ۷. تربیت بد خانوادگی..... ۱۴۸
  ۸. تقلید جاهلانه..... ۱۴۹
  ۹. رقابت و هم‌چشمی..... ۱۵۰
  ۱۰. شأن و موقعیت اجتماعی..... ۱۵۱
- گفتار سوم: زمینه‌ها و عوامل اقتصادی..... ۱۵۲
۱. خرید کالاها و خدمات حرام..... ۱۵۲
  ۲. تولید کالاهاى تجملی و تشریفاتی..... ۱۵۳
  ۳. توسعه انواع فروشگاه‌های بزرگ..... ۱۵۴
  ۴. رقابت‌های ناسالم..... ۱۵۴
  ۵. استعمار و بیگانگان..... ۱۵۶
  ۶. تجمل‌گرایی..... ۱۵۸
  ۷. مصرف‌گرایی..... ۱۶۰
- گفتار چهارم: نظر دانشمندان در تمییح تجمل‌گرایی..... ۱۶۱
- نتیجه و برآیند:..... ۱۶۴

فصل چهارم

پیامدها و زیان‌های اسراف

گفتار اول: آثار و زیان‌های فردی اسراف	۱۶۹
۱. فراهم کردن خشم الهی	۱۷۰
۲. فقر اقتصادی	۱۷۲
۳. ایجاد قساوت قلب	۱۷۳
۴. قبول نشدن دعا	۱۷۴
۵. محروم شدن از هدایت	۱۷۴
۶. مقابله با حق و حقیقت	۱۷۵
۷. تحقیر دیگران	۱۷۶
۸. بیماری‌های جسمی	۱۷۷
۹. ورشکستگی	۱۷۸
۱۰. سلب توفیق	۱۷۸
۱۱. ناسپاسی و کفران نعمت	۱۷۹
۱۲. گرفتار شدن در کام فقر	۱۸۰
۱۳. غفلت از یاد خداوند	۱۸۱
۱۴. کیفر اخروی	۱۸۱
گفتار دوم: زیان‌های اجتماعی اسراف	۱۸۲
۱. ضررهای اقتصادی	۱۸۳
۲. افزایش اختلاف طبقاتی	۱۸۴
۳. فقیر شدن نسل‌های بعدی	۱۸۵
۴. سقوط ویژگی‌های اخلاقی	۱۸۶
۵. کاهش تولید	۱۸۷
۶. مبتلا شدن به عذاب الهی	۱۸۸
۷. تباهی سرمایه	۱۸۸
۸. سبک شمردن گناهان	۱۹۰
۹. تبدیل ارزش‌ها	۱۹۱
۱۰. فراهم آمدن وابستگی به بیگانه	۱۹۲
گفتار سوم: راه‌آورد‌های پرهیز از اسراف	۱۹۳
۱. صرفه‌جویی در زندگی	۱۹۴
۲. تأمین زندگی آینده	۱۹۵

۳. تقویت سرمایه و بنیه مالی ۱۹۶
۴. جلوگیری از جرایم مالی ۱۹۷
۵. احترام به نعمت‌ها ۱۹۸
۶. احترام گزاردن ویژه به نان ۱۹۸
۷. امداد رسانی به نیازمندان ۲۰۰
۸. محبوب خدا بودن ۲۰۱
- گفتار چهارم: راه کارهای پیش گیری از اسراف در افغانستان ۲۰۲
۱. تغییر فرهنگ مصرفی ۲۰۲
۲. اصلاح ساختارهای اقتصادی مصرف‌گرا ۲۰۴
۴. الگوگیری از مقررات دینی ۲۰۴
۵. جلوگیری از نقش تخریبی رسانه‌ها ۲۰۵
۶. توجه به کمبود مواد غذایی در جهان و افغانستان ۲۰۷
- گفتار پنجم: شرایط مصرف کردن نعمت‌ها ۲۰۹
۱. مصرف همراه با نام خدا ۲۰۹
۲. مصرف همراه با تقوا ۲۱۰
۳. مصرف همراه با شکر ۲۱۰
۴. مصرف همراه با عمل صالح ۲۱۱
۵. مصرف همراه با مغفرت خواهی ۲۱۱
۶. مصرف همراه با ادای حقوق ۲۱۲
۷. مصرف بدون فساد ۲۱۲
۸. مصرف همراه با اطعام ۲۱۲
۹. مصرف بدون طغیان ۲۱۳
۱۰. مصرف بدون پیروی از شیطان ۲۱۳
۱۱. مصرف بدون اسراف ۲۱۳
- منابع و مآخذ ۲۱۵